

Bibliotheek van OE

12383



ARCHAEOLOGIA BELGICA

23

J. MERTENS

Gallo-Romeins uit Vlaams-Brabant

Overdruk uit « Eigen Schoon en De Brabander »
XXXVIII Jaargang, nr 1-2, blz. 5-13 — nr 2-3, blz. 102-110

BRUSSEL 1955

ES DE L'ETAT
Bruxelles

25

Gallo-Romeins uit Vlaams-Brabant

In voorgaande nummers van dit tijdschrift vertelden we reeds een en ander van wat ons is overgebleven uit de tijd toen onze streken waren ingelijfd in het grote Romeinse rijk, het Imperium Romanum. In deze vroegere artikels hadden we het meer bepaald over Elewijt (1), een belangrijke gallo-romeinse vicus gelegen aan de noordgrens van het vruchtbare en dichtgekoloniseerde Brabant. In de volgende nota's zullen we trachten enkele recente vondsten uit de romeinse periode in hun historisch en archeologisch milieu te plaatsen.

We zullen achtereenvolgens enkele voorwerpen vermelden ontdekt te Machelen, Diegem en Asse. We zouden de lezers van E. S. B. zeer dankbaar zijn zo ze deze inlichtingen wilden aanvullen.

I. MACHELEN

Het is nu bijna honderd jaar geleden dat voor de eerste maal de aandacht van de archaeologen werd getrokken op enkele overblijfselen uit de gallo-romeinse periode ontdekt te Machelen : in zijn studie *La province de Brabant sous l'Empire romain*, verschenen in 1859, wijst L. Galesloot terloops op het bestaan van een oude nederzetting aldaar (2); doch het was Camille Van Dessel, de opgraver van Elewijt, die in 1871, in de *Annalen van de Akademie*, meer bijzonderheden verstrekke over oudheden uit Machelen, Houtem en Elewijt. Ongelukkig wordt, wat Machelen betreft, geen nauwkeurige beschrijving gegeven van de voorwerpen zelf; Van Dessel stelt alleen het bestaan van een nederzetting vast aan de hand van de sporen welke gewoonlijk aan de oppervlakte zelf zichtbaar zijn, als fragmenten van de karakteristieke romeinse dakpannen — *tegulae* en *imbrices* — en van potscherven. Nochtans tekende Van Dessel toen ook met zorg op wat hij van de mensen ter plaatse hoorde en zo wordt ons het bestaan van een gemetselde waterput en van geraamten medegedeeld welke in de onmiddellijke nabijheid werden blootgelegd; muntstukken worden vooral langsheen de heirbaan gevonden, doch regelmatig weer weggeworpen door de boeren die het veld bewerken. In feite vernemen we hier weinig over de juiste chronologie alsmede de aard van de nederzetting en hare juiste ligging; aangaande deze laatste worden nochtans meer bijzonderheden verstrekt : in grote lijnen zal ik hier de beschrijving van Van Dessel volgen : de romeinse overblijfselen liggen ten Noorden van het huidige

(1) J. MERTENS, *Een Romeinse kassei te Elewijt*, *ESB* 33 (1950), bl. 2-6 ; ID., *Gallo-romeins sigillata vaatwerk te Elewijt*, *ESB* 37 (1954), bl. 1-17. Thans verscheen het volledig verslag van de opgravingen 1947-1953 in de *Handelingen van de Oudh. Kring van Mechelen*, 47 (1953), bl. 21-62.

(2) In *Revue d'Archéologie et d'Histoire* 1 (1859), bl. 343.

dorp, niet ver van de bocht gevormd door de Woluwe waar deze naar Vilvoorde afzwenkt; de velden heten er *Streythem heuve* en *De Heuve*; volgens Van Dessel zou de nederzetting een oppervlakte van ongeveer 10 Ha beslaan; de romeinse baan, die hier de naam draagt van Koelnsche weg, zou er dwars doorheen lopen (3).

Op deze plaatsbepaling kunnen verscheidene aanmerkingen worden gemaakt; het uitzicht van de plaats heeft zich in de loop van de jongste jaren merkkelijk veranderd (4) en het is juist een toevallige vondst welke ons zou toelaten met meer nauwkeurigheid de ligging van de romeinse villa van Machelen te bepalen.

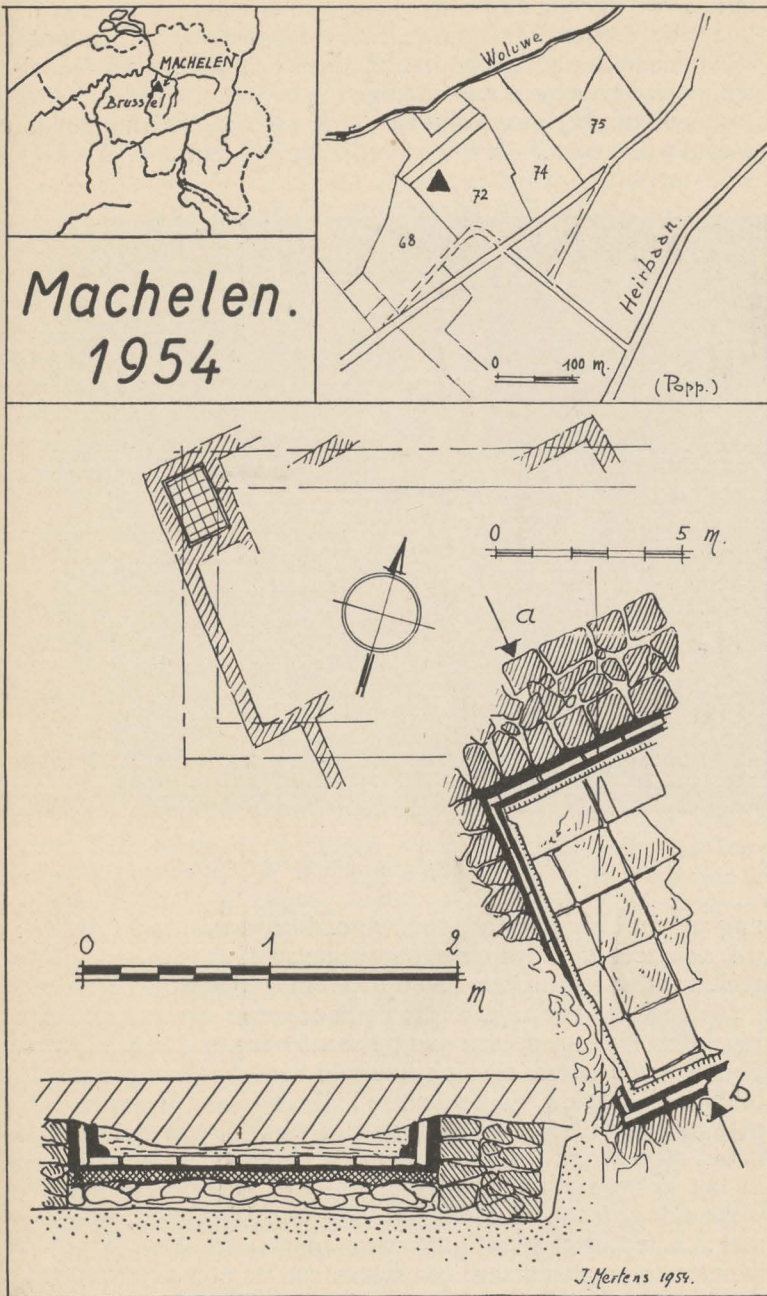
Op het ogenblik worden aan de noordrand van de gemeente een reeks werkmanswoningen gebouwd aan de steenweg op Peutie, op de percelen gekadastraerd onder nummer 72 van de wijk A, op de plaats genoemd *de Heuf*. Toevallig kwamen we op Paasmorgen (1954) langs deze werf en, gedreven door nieuwsgierigheid en misschien ook een beetje beroepsmisvorming, gingen we even kijken of er niets te zien was in de uitgeschoten kelders. Welke was niet onze verwondering toen we vanaf de eerste stappen reeds een paar doodsheenderen zagen liggen; verder op stelden we tot onze grote vreugde vast dat de opgeworpen aarde doorspekt was met stukken romeinse pannen, scherven, glas, dit alles vermengd met houtskool, mortel- en steenafval. Zonder de minste twijfel waren we op een Gallo-romeinse nederzetting aangeland.

Was de juiste ligging thans vastgesteld, dan dienden toch nog allerhande vraagstukken opgelost : welke was de aard van de nederzetting, de oriëntatie van het gebouw, de periode waartoe het behoorde en dgl.

De uitgraving, welke reeds een paar weken vroeger was geschied, was geheel mechanisch gebeurd, wat voor gevolg had dat het terrein reddeloos was omgewoeld; talrijke gegevens waren hierdoor onherroepelijk verloren. In de wanden van de kelderkuilen konden we echter nog de sporen zien van uitgebroken muren en vloeren; reeds vroeger waren de muren uitgehaald geworden en de stenen herbruikt; in heel de streek werden ten andere vroeger vele stenen gepoeld. Eenzelfde toestand hadden we reeds kunnen vaststellen te Elewijt en te Asse bv. : daar de grondvesten niet diep genoeg steken zijn ze een hinderpaal voor de bewerking van het veld en de boeren die er steeds met hun ploeg overheen schuren vinden niets beter dan deze lastige steenhopen uit de weg te ruimen; in

(3) In *Annales Acad. Archéol.* II, 7 (1871), bl. 203-205.

(4) In het noordelijk deel van de gemeente Machelen is de Woluwe een kunstmatig aangelegde rivier, gegraven tijdens de Middeleeuwen om de molens van Vilvoorde te spijzen; oorspronkelijk mondde de rivier uit in de Zenne te Haren-Buda, waar de plaats thans nog de naam Woelmond draagt. In de loop van de jongste jaren werd het kunstmatig deel van de rivier weer buiten gebruik gesteld.



Afb. 1. — Machelen : Algemeen overzichtsplan en doorsnede van het badgebouw

dergelijke gevallen wordt dan de muur vervangen door een laag afbraak en dit spoor tekent zich steeds tamelijk klaar af in het omliggende zand; het zijn in feite negatieve muren of, zoals de Engelsen ze noemen « ghost-walls », spookmuren; zij volstaan om het grondplan van een gebouw samen te stellen, doch geven geen aanduidingen meer betreffende de bouwtechniek of de opeenvolgende bouwperiodes. Een gelukkig toeval wilde echter dat buiten gelijkaardige muren te Machelen



Afb. 2. — Vloer van het badgebouw.

nog een deel van een badgebouw goed bewaard bleef (afb. 1): dit was zeer degelijk en stevig gemetseld: het is een kleine rechthoekige ruimte van 1,50 op 1,40 m, gelijkend op een goed gemetselde badkuip (afb. 2); de noordmuur van dit vertrekje bleef bewaard tot op een hoogte van 57 cm; het is een zware, 55 cm brede muur, stevig gemetseld met regelmatig gekapte blokjes uit lokale witte Brabantse kalkzandsteen, in harde, witgele mortel gebed; hier en daar zijn stukken pan horizontaal in het metselwerk verwerkt; de muur werd opgetrokken in een in het zuivere zand uitgehaalde groeve. Het meest belangwekkend gedeelte van dit bad is echter de vloer, gebouwd met een technische verfijning waarvoor we thans nog in bewondering moeten staan; een schets van de doorsnede, afb. 1, zal toelaten de beschrijving beter te volgen: de vloer bestaat uit vier op elkaar liggende lagen, met een totale dikte van 30 à 35 cm: in de onderste laag zijn tamelijk platte kalk-

zandstenen naast elkaar op het zuivere zand gelegd; hier overheen werd een harde, 9 tot 15 cm dikke betonlaag gegoten, bestaande uit een mengsel van kalk en grof gemalen bakstenen, die aan de mortel een rozeachtige kleur geven (5); bovenaan werd deze laag geëffend en overdekt met een ongeveer 2 cm dikke mortellaag bestaande uit kalk en fijngemalen baksteengruis; in deze laag werden grote gebakken aarden tegels gebed, van 29 bij 29 cm, of één romeinse voet vierkant, en 2,8 cm dik; ze zijn van goede kwaliteit en zuiver naast elkaar gelegd (afb. 2). De aangewende techniek wijst er op dat de bouwmeester getracht heeft een waterdichte bevoering te bekomen; hetzelfde procédé troffen we aan in de vloer van een romeinse kelder te Elewijt; het werd aangewend in talrijke villa's van ons land, als bij voorbeeld te Anthée, Modave, 's Gravenvoeren, Erneuville, Basse-Wavre, Ocquier, e.a. (6).

Ook de wanden van deze badkuip dienden ondoordringbaar te worden gemaakt en hierbij heeft de architect die te Machelen werkzaam was, de voorschriften gevolgd van de grote Vitruvius, de romeinse bouwmeester en theoreticus, die op het einde van de 1e eeuw v. C., een tractaat schreef over bouwkunde (7) : in het zevende boek duidt schrijver aan hoe de bezetting van vochtige vertrekken dient te worden uitgevoerd : hiertoe mocht geen zuivere kalk worden gebruikt, daar deze niet steenhard wordt; hij moest vermengd worden met baksteengruis; Vitruvius beveelt ook aan de wanden te verdubbelen; dit voorschrift werd in Machelen nagevolgd in deze zin dat de bepleistering verdubbeld werd en de twee lagen van elkaar gescheiden door een poreuze bakstenen plaat, welke alle vocht opzuigt : rechtstreeks op de muren werd een 2 à 3 cm dikke laag fijne, roze mortel aangebracht; hiertegen werden tegels bevestigd van dezelfde aard als deze van de vloer; ten slotte werd daarop een tweede laag roze baksteenmortel gestreken die, met een kwartrond, op de vloer van de badkuip komt te liggen; beide eerste lagen werden aangebracht vóór het leggen van de vloer. Constructief is alles zuiver ineengewerkt in deze volgorde : 1. rechtopgaande muren; 2. fundering van de vloer met a) de kalkzandsteenlaag en b) de grove betonmortel; 3. de eerste bepleistering van de muren; 4. de bakstenen bezetting van de muur; 5. de laag fijne roze mortel van de vloer met de tegels; 6. de tweede bepleistering van de muur. Het onderzoek van dit schamel hoekje van de villa te Machelen leert ons hoe, aan de noord-

(5) Het is de kenschetsende roze romeinse mortel, ook gekend onder de benaming *opus signium*, naar de naam van de stad Signia in Italië, waar dit procédé voor het eerst zou zijn toegepast; zie Vitruvius, *De architectura*, VIII, 6.

(6) R. DE MAEYER, *De Romeinsche villa's in België*, bl. 143-144.

(7) Vitruvii *de architectura libri X*, uitgave U. Fleres, Rome, 1947, VII, 4.

grens van het Romeinse rijk, een gebouw werd opgetrokken naar zuiver Romeinse traditie en naar de voorschriften van een grootmeester der antieke bouwkunst.

Ongelukkig blijft niets meer over van de andere delen van het gebouw. Het nagaan van de grondsporen in de verschillende profielen liet toe vast te stellen dat de villa noord-West-Zuidoost gericht was, waarbij, zoals dit meestal bij Gallo-Romeinse gebouwen het geval is, de gevel op het Zuid-oosten uitgeeft; volgens oude voorschriften ligt het badgebouw aan de westrand van de woning (8).

Het oorspronkelijk vloerpeil lag waarschijnlijk in de huidige bouwlaag, wat verklaart dat niets meer ervan werd teruggevonden; dat de vloer van de badkuip nog bestaat is te danken aan het feit dat hij dieper lag en aan de latere af- en uitbrekers is ontsnapt.

De bovenvermelde bouwtechnische bijzonderheden laten geen nadere chronologische bepaling toe; wanneer dit gebouw werd opgetrokken moeten we trachten af te leiden uit de enkele voorwerpen die in de onmiddellijke nabijheid werden gevonden. Op de eerste plaats dient hier een reeks van drie prachtige glazen flessen vermeld die, verbrijzeld, in de uit de kelders opgeworpen aarde werden bijeengeraapt; bij het uit-



Afb. 3. — Glazen flessen nrs 3 en 2.

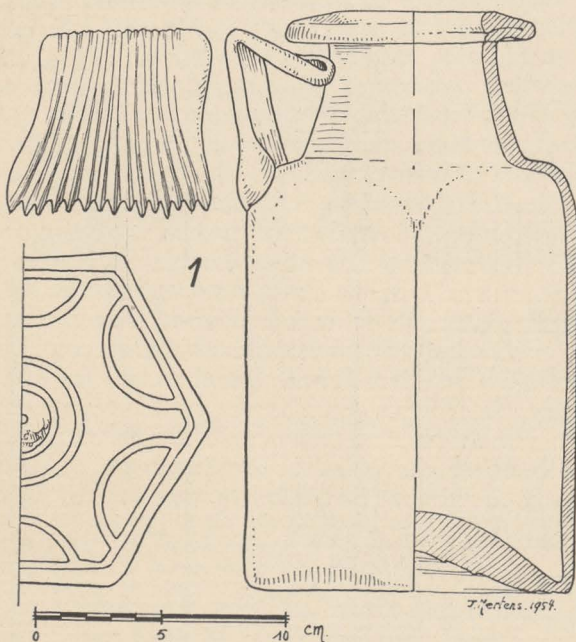
(8) COLUMELLA, *De re rustica*, I, 6.

halen waren ze waarschijnlijk nog gaaf, doch we slaagden er niet in alle fragmenten terug te vinden. Chronologisch mogen deze voorwerpen in dezelfde periode worden geplaatst.

1. Afb. 4 en 3 : zeshoekige prismafles in groenblauw, tamelijk zuiver glas, hoewel het oor en het mondstuk vele luchtbelletjes bevatten; hoogte : 23 cm, breedte : 13,5 cm; elke zijde van de zeshoek bedraagt ong. 7,5 cm; lage, brede hals, met schuinafhellende mondopening; de binnen-diameter van deze laatste bedraagt 6 cm; plat, 6,5 cm breed handvat, regelmatig geribd; de dikke bodem is met dunne reliefbandjes versierd : in het midden twee concentrische cirkels en op elke zijde van de zeshoek een halve cirkel.

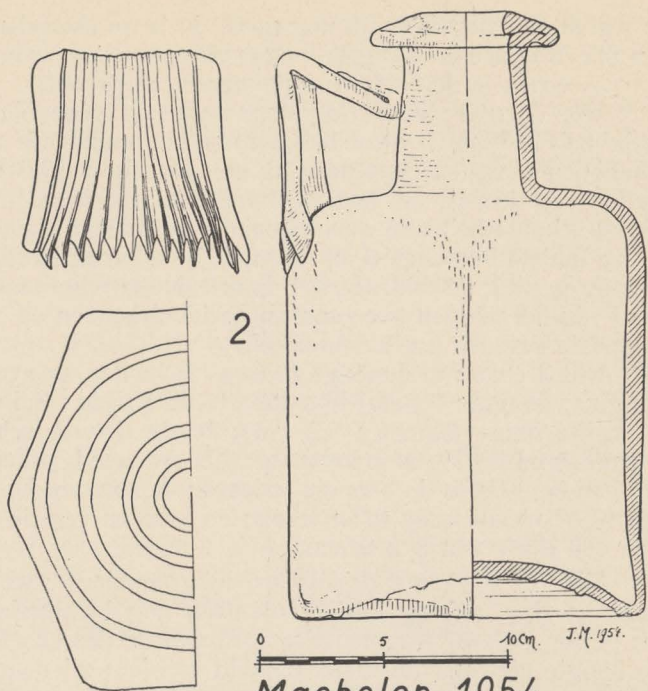
2. Alb. 3 en 5 : zeshoekige prismafles in donker groenblauw glas; hoogte : 23 cm; breedte : 15 cm; zijde : 8,5 cm; lage, smalle hals (diameter 6,2 cm); brede, ietwat schuin afhellende rand om de mondopening; 7,5 cm breed, prachtig geribd handvat, tegen de hals omgeslagen; de concave bodem draagt vier concentrische reliefcirkels; de wanden van de fles hebben een dikte van 3 a 6 mm.

3. Alb. 6 : vierkante prismafles, in groenblauw, weinig doorzichtig glas, dat op talrijke plaatsen nog luchtbelletjes bevat; gezien de zeer fragmentaire aard van de fles kan hare totale hoogte niet met juistheid bepaald worden; zij mag op



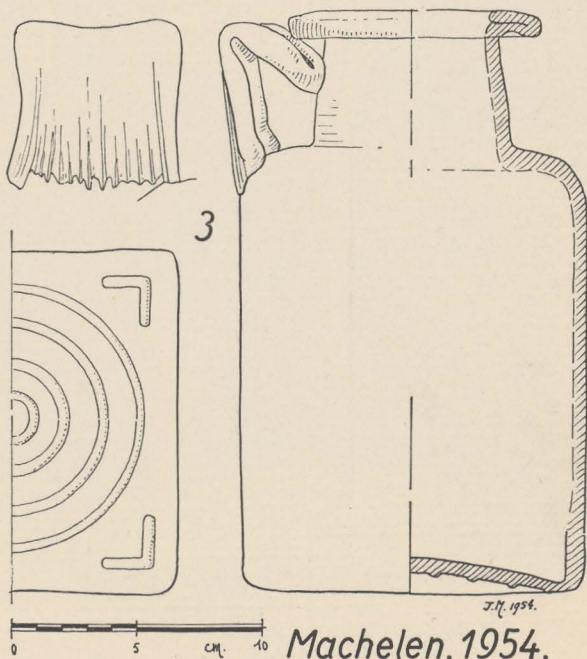
Machelen. 1954.

Afb. 4.



Machelen. 1954.

Afb. 5.



Machelen. 1954.

Afb. 6.

ongeveer 23 cm berekend worden; de breedte bedraagt 13,5 cm; de dikte van de wanden is onregelmatig en schommelt tussen 2 en 6 mm; lage, brede hals (diameter 7 cm) en horizontale rand om de mond; 6,4 cm breed, hoekig en geribd handvat, tegen de hals omgeslagen. De bodem is versierd met vier concentrische reliefcirkels; in de vier hoeken een winkelhaak in laag-relief.

Deze drie flessen maken deel uit van een technisch en chronologisch tamelijk gesloten reeks : het materiaal is praktisch hetzelfde : blauw-groen, ondoorzichtig glas, op vele plaatsen nog vol luchtbellens; ook wat de afmetingen betreft komen de voorwerpen zeer goed overeen : de hoogte bedraagt 23 cm, de breedte schommelt tussen 13 en 15 cm. De brede hals van 1 en 3 gelijken zeer sterk op elkaar; ook de handvatten vertonen veel gelijkenis onderling én in de versiering én in de manier van aanzetten aan de hals. Men zou de drie stukken bijna kunnen beschouwen als voortkomende van eenzelfde hand; de enige afwisseling bestaat in de versiering van de bodem, echter steeds met dezelfde reliefbandjes.

Gelijkaardige stukken treffen we in ons land vooral aan in de rijke tumuli van Haspengouw en van het Hageland : o.a. Walsbetz en Herstal (9), Riemst (10), Lovenjoel (11); bij deze beide laatste is de bodem eveneens met reliefbandjes versierd. Het graf van Riemst wordt gedateerd van iets vóór het midden van de 2e eeuw (12); de meeste tumuli zijn van ongeveer dezelfde tijd of gaan tot in de tweede helft van de 2e eeuw (13). Terwijl vierkante flessen reeds in de 1e eeuw worden aangetroffen, komen de zeshoekige slechts in de 2e eeuw op (14); de voorwerpen uit Machelen kunnen daarom in het midden van de 2e eeuw worden geplaatst. Deze datum wordt bevestigd door de enkele scherven op dezelfde plaats gevonden : randfragment van een zwartgrijze, ruwwandige urne, met gladgestreken horizontale banden; randfragment van een zwarte, gegladde urne met schuin versmallende hals en kleine rechthoekige rand.

Het gebouw bestond dus in de 2e eeuw. Wat er toen gebeurde kunnen we niet meer met zekerheid vaststellen : werd het verwoest, door brand vernield? De bovenbeschreven

(9) Vierkante flessen ; A. DE LOE, *Belgique ancienne*, III, bl. 98-99 en 145.

(10) P. de SCHAETZEN, *La tombe belgo-romaine de Riemst*, *Bull. Inst. Arch. Liégeois* 67 (1949-50), bl. 48-50

(11) Zeshoekige fles : DE LOE, *o.c.*, bl. 273. Cfr eveneens een zeshoekige fles uit Gentbrugge (*Ibid.*; bl. 272) uit Famars (Nord) (*ibid.*, bl. 272), uit Haulchin (Mus. Mariemont).

(12) P. de SCHAETZEN, *o.c.*, bl. 54.

(13) J. MERTENS, *Une riche tombe gallo-romaine, découverte à Tirlemont*, *Ant. Class.* 21 (1952), bl. 71-72.

(14) H. VAN DE WEERD, *Inleiding tot de Gallo-Romeinse Archaeologie der Nederlanden*, bl. 300, 302, 305 nr 4 ; afb. 60, type 4. MORIN-JEAN, *La verrerie en Gaule sous l'empire romain*, 1913, bl. 65, type 17 A ; handvat : type y, pl. 2.

voorwerpen vonden we samen met een massa houtskool en brandafval. Is deze van het gebouw afkomstig? Dit is niet meer vast te stellen, daar nergens, bij het ontbreken van het primitieve peil, enige brandlaag kon teruggevonden worden. Dergelijke catastrophes aan het einde van de tweede eeuw is echter niet uitgesloten, want ook te Elewijt was dit het geval (15). Het is de tijd waarin de Chauken Noord-Gallië overrompelen en deserteursbenden de streek onveilig maken: rond 172/174 werden o.a. ook de nederzettingen van Anderlecht en Rumst geteisterd (16).

De villa te Machelen kende de bloeitijd van de Romeinse beschaving in onze gebieden, een rustige tijd, de eeuw van de *Pax Romana*. In deze vruchtbare streek van Brabant bestonden toen belangrijke uitgestrekte landgoederen en rijke pachters lieten er naar zuiver romeinse traditie prachtige villa's bouwen, versierd met muurschilderingen, met mozaïeken en voorzien van centrale verwarming (*hypokausta*) en van badinrichtingen. In de omgeving van Brussel hebben we aldus, buiten Machelen, de rijke villa's van Melsbroek, Anderlecht, Laken, om er slechts enkele te noemen; vermelden we ook de rijke tumulus van Zaventem (17). Toen reeds was de streek dicht gekoloniseerd en talrijke banen verbonden dorpen en hoeven onderling. Op een paar honderd meters van de villa te Machelen liep de baan welke Elewijt met het Zuiden, met Ukkel-Brussel verbindt; zij loopt over Elewijt, Houtem, Peutie, Machelen, Diegem, Haren, Brussel en men vindt er de nederzettingen of begraafplaatsen van Houtem (18), Diegem, Schaarbeek (19). Deze baan droeg vroeger de naam Koelnische weg, thans heet ze de *Heerbaan* of *Desbaan* (20).

In de plaatselijke overlevering bleef de herinnering aan de romeinse overblijfselen onder bedekte vorm bestaan: oude lieden weten te vertellen dat op de Heuf eens het klooster van Sinte Gertrudis stond... (21) en de Heerbaan was de weg waarlangs de legers optrokken... o.a. de Turken waren langsdar gekomen... (22).

(15) J. MERTENS, *De Romeinse vicus te Elewijt*, *Hand. Meche-len* 47 (1953), bl. 61.

(16) R. DE MAEYER, *De Romeinse villa's in België*, bl. 283-289.

(17) Id., *De overblijfselen der Romeinse villa's in België*, 1, bl. 4-6 (Anderlecht), bl. 9-10 (Brussel-Laken), bl. 19-20 (Melsbroek), bl. 36 (Zaventem).

(18) C. VAN DESSEL, *o.c.*, bl. 205. Zie ook V. GAUCHEZ, *Topographie des voies romaines de la Gaule Belgique*, *Ann. Acad. Arch.* 1882, bl. 417-421.

(19) A. DE LOE, *o.c.*, bl. 201-202.

(20) Op het Frans kadaster, ten tijde van Napoleon opgesteld, verkeerdelijk vertaald als « *Chemin des Frènes* ».

(21) Sinte Gertrudis is de patroonheilige van de parochie van Machelen.

(22) En vandaar de volksetymologische verklaring van de naam der Turksinstraat, in feite genoemd naar oud-burgemeester Turksin.

Dit alles bewijst hoe de herinnering aan het bloeiend verleden levendig is gebleven en welke stempel de Romeinse overheersing op deze hoek van Brabant heeft gedrukt.

Na het verdwijnen van de villa bleef het terrein een onvruchtbare puinhoop; de vroeg-middeleeuwse bevolking maakte ervan gebruik om daarin hare doden te begraven: in het puin van de romeinse woning werden nl. enkele skeletgraven ontdekt, echter zonder grafgiften, zodat ze chronologisch niet nader te bepalen zijn; het verschijnsel komt dikwijls voor: in onze streken bv. te Anderlecht en te Melsbroek.

II. ASSE

In E.S.B. jaargang XXXIV, 1951, bl. 129-140, publiceerden we het verslag van het onderzoek van een romeinse straat te Assé, op de plaats genaamd Kalkoven. Het gold hier een doorsnede van de grote steenweg welke Bavai, de hoofdstad van de Nerviers, met het Noorden verbond langs Assé. Door een zeer gelukkig toeval werden in de bouwlaag van de baan een reeks voorwerpen aangetroffen welke toelieten de aanleg van deze verbindingsweg te plaatsen iets vóór het midden van de eerste eeuw van onze tijdrekening. Door de aanwezigheid van deze voorwerpen werd tevens bewezen dat Assé toen reeds een zeer belangrijke nederzetting of *vicus* was.

We hadden destijds de gelegenheid niet om meer uitgebreide opzoekingen te doen ten einde het verder verloop van de romeinse kassei na te gaan.

De aanleg van de waterleiding over gans het grondgebied van de gemeente in de loop van het jaar 1951 was dan ook een welgekomen gelegenheid om hier en daar nuttige vaststellingen te doen en zo slaagden we er in het tracé van de oude baan op verscheidene plaatsen terug te vinden. Op bladzijde 129 van onze bovenvermelde studie geven we een schetsmatig situatieplan van het romeinse Assé; het kan nuttig zijn hierop de verdere uiteenzetting te volgen. Langsheen de Hogeweg, waar in 1950 de baan werd doorgesneden (perceel wijk F 920), was deze laatste zuidwest-noordoost gericht. Indien we deze lijn rechtdoor trekken naar het zuidwesten, snijden we op een bepaald ogenblik de Koensbergstraat, juist op het kruispunt van deze straat en een veldweg welke de Borgstad omrandt. Het aanleggen van de waterleiding in deze omgeving werd natuurlijk met spanning gevolgd; dank zij het nauwkeurig toezicht van de heer de Clippele, die de werken van dichtbij volgde, kon de aanwezigheid van de romeinse kassei vastgesteld worden juist in de verlenging van het vroeger nagegane tracé. Een nieuw vast punt kon aldus op kaart worden gebracht.

Van nog meer belang waren de werken uitgevoerd ten Noorden van de *vicus*, in het gehucht Krokegem. Tot op

heden immers was men er nog niet in geslaagd met zekerheid te bepalen of de romeinse baan van Bavai naar Asse wel ooit verder naar het Noorden was aangelegd geworden. R. De Maeyer, in zijn boek *De Romeinse Villa's in België*, bl. 258, meent dat het plan nooit is uitgevoerd geworden. Nochtans wijzen sporen van romeinse nederzettingen te Mollem, Merchtem, Hombeek, Rumst e.a. erop dat wel degelijk een verbindingsweg met het Noorden moet hebben bestaan (27).

En weer eens bracht de aanleg van de waterleiding de bevestiging van deze veronderstelling: tweemaal werd het spoor van de oude baan aangetroffen. Deze is weliswaar niet goed bewaard, het baandek is verdwenen, doch de onderlaag van keien en kleinere stenen konden we nog duidelijk vaststellen: in de Prielstraat, lag op ongeveer 70 cm diepte een harde kleilaag vermengd met keien, verspreid over een breedte van 20 à 22 m (deze breedte is te wijten aan de schuine doorsnede van de baan). Een tweede maal werd de baan doorgesneden bij het bouwen van een huis aan de steenweg Brussel-Gent. Beide vindplaatsen liggen juist in de verlenging naar het Noordoosten van het tracé zoals dit in 1950 werd nagezeten.

Wij menen dat hierdoor genoegzaam is bewezen dat Asse nooit het eindpunt is geweest van de baan van Bavai naar het Noorden, doch slechts één van de vele stations die op regelmatige afstand aan de weg werden aangelegd.

Dicht bij het opgravingsterrein van 1950 werd een paar maand geleden een huis gebouwd, waardoor weer enkele oude sporen aan het licht kwamen; van gebouwen bleef niets meer over; doch dank zij de tussenkomst van onze vriend Verbesselt, konden we inzage krijgen van het gevonden schervenmateriaal.

Het merendeel zijn fragmenten van gewoon, ruwwandig gebruiksaardewerk; daar karakteristieke stukken ontbreken is het moeilijk een nadere datering te geven; er zijn scherven van kruikjes in bleke, geelachtige klei, van een grijze urne, van een grote *amphora* of waterkruik met relieffanden op de schouder; tevens zijn er vier randstukken van grote *dolia* of voorraadpotten, waarvan de brede, horizontale rand naar binnen omgebogen is.

Van meer belang zijn drie scherven van rood geglaazuurd aardewerk, de zgn. *Terra Sigillata* (28). Twee ervan zijn

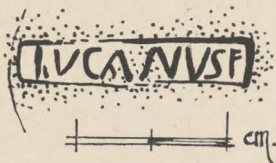
(27) Zie in dit verband: P. FAIDER, *La chaussée ramaine de Bavai à Utrecht*, Bergen, 1928; J. UYTTERHOEVEN, in *Mech. Bijdr.* 6 (1939), bl. 182 en L. STROOBANT, *Note sur le diverticulum de Bagacum à Trajectum ad Rhenum*, *Annales Acad. Arch.* 54 (1902), bl. 412 v.v.

(28) Voor dit soort aardewerk, uit Elewijt afkomstig, zie onze studie *Gallo-Romeins Sigillata-vaatwerk te Elewijt*, in *ESB* 37 (1954),



bodemstukken van kommen met standring, type Drag. 37, waarschijnlijk uit de IIe eeuw daterend.

Het derde fragment is een bodemscherf van een platte schotel, type Drag. 18 of 31; in het midden van de bodem, dat tipvormig naar omhoog is geduwd, heeft de pottenbakker zijn stempel gedrukt; we weten aldus uit welke werkplaats het stuk herkomstig is; de stempel is rechthoekig, 32 mm breed en 5 mm hoog (zie afb. 7); de letters zijn slordig uitgesneden, doch men leest duidelijk LVCANVS F, *Lucanus fecit*, Lucanus heeft dit stuk gemaakt. Door andere vondsten weten



Afb. 7. — Romeinse pottenbakkersstempel uit Asse.

we dat een Lucanus met eenzelfde handteken werkzaam was te Heiligenberg, een klein dorpje nabij Molsheim, op ongeveer 28 Km ten Westen van Straatsburg, en daarna verzeild geraakte in de grote fabrieken van Rheinzabern, *Tabernae Rhenanae*, gelegen in de brede Rijnvallei, op 27 Km ten Zuiden van Speier. Hier vestigden zich talrijke pottenbakkers toen de werkplaatsen van Heiligenberg omstreeks het einde van de eerste helft van de IIe eeuw n. C. in verval geraakten en verlaten werden. Lucanus vertrok eveneens en zette zijn werkzaamheid voort te Rheinzabern. Wij kunnen hem dus rond het midden van de tweede eeuw plaatsen. Stukken met zijn stempel werden over grote gebieden verspreid; men vindt er in Oost-Frankrijk (Heiligenberg, Soissons, Straatsburg), in West-Duitsland (Mainz, Zugmantel, Saalburg, Speier, Hedderheim, Rheinzabern), in Engeland (Silchester, Richborough), in Nederland (Vechten) en thans ook in ons land (Asse).

In verband nog met Asse menen we dat het nuttig kan zijn een paar reeds vroeger gevonden voorwerpen in afbeelding te geven: het geldt hier twee bronzen beeldjes, bewaard in de verzameling van de heer de Clippele te Asse (afb. 8-9), beide stukken werden ten tijde van notaris Crick op Kalkoven gevonden. Het zijn geen kunstvoorwerpen van eerste gehalte doch zij geven een goed beeld van de gallo-romeinse provinciale kunst en zijn van belang omdat ze, als *ex voto*'s gebruikt, getuigenissen zijn voor het geloof van onze heidense voorvaders.

Het eerste is een 67 mm hoog beeldje van Mercurius, de romeinse god van handel en voorspoed; hij is staande afgebeeld, naakt, met op het hoofd twee vleugeltjes; met de vooruitgestoken rechterhand biedt hij een rond voorwerp aan, waarschijnlijk een geldbeugel; in de linkerhand hield hij de thans verdwenen caducée of herautstaf; de voeten zijn afge-

bl. 1-17. Voor de sigillata reeds vroeger te Asse gevonden, zie S.J. DE LAET in Belg. *Tijdschrift voor Oudheidkunde* 13 (1943), bl .97-115.



broken. Mercurius werd gehuldigd als de uitdeler van alle aardse goederen en zijn verering was dan ook zeer groot; als een antieke voorloper van onze Sint Antonius, liet hij door zijn bemiddeling verloren voorwerpen, vooral geldbeugels, terugvinden.

Het tweede beeldje, 66 mm hoog, stelt een krijgsman voor in volle wapenrusting, met borstpantser, wapenrok, schild aan de voeten en helm op het hoofd; met de rechterhand steunde hij waarschijnlijk op een speer. Denkelijk is het de uitbeelding van de romeinse krijgsgod Mars Ultor, die macht en kracht schenkt en ook zorgt voor de behouden terugkeer van de soldaat.



Afb. 8. —
a. Bronzen Mercurius-beeldje



Afb. 9. — Bronzen
beeldje van Mars

De heer de Clippele bezit eveneens nog een klein zilveren reliefplaatje, ongeveer 5 cm hoog, met de voorstelling van een vrouwelijke godheid in mantel gehuld en dat waarschijnlijk op een of ander meubelstuk werd gespijkerd; denkelijk is het de voorstelling van de godin van de oogst, Ceres (29).

III. DIEGEM

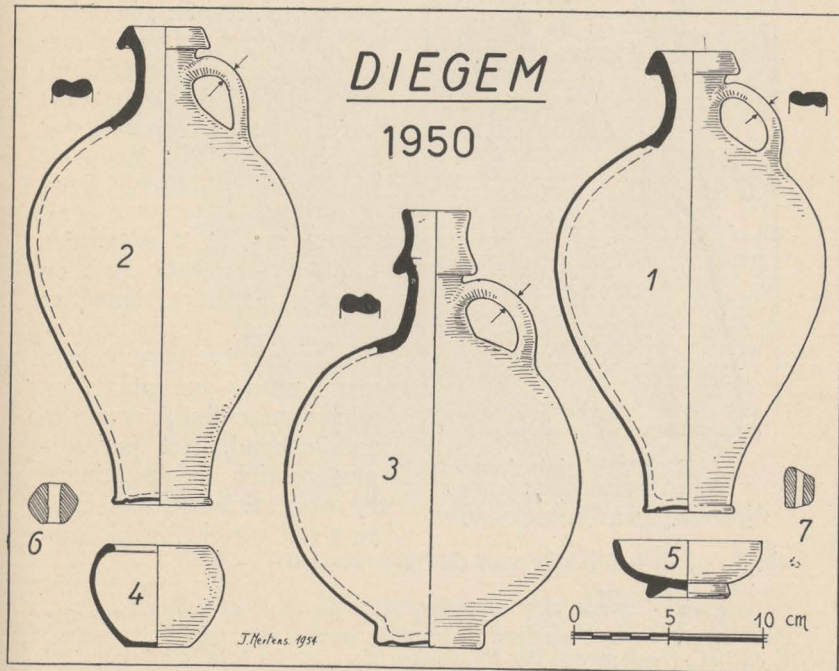
Jaren reeds wordt door de heer de Kempeneer te Diegem een zandgroeve uitgebaat op een terrein gelegen aan de westrand van het dorp, tussen de steenweg op Haacht en de spoorlijn Brussel-Luik (afb. 1, 2, 3).

(29) Zie C. VAN DESSEL, *L'établissement belgo-romain d'Assche*, in *Annales Acad. Arch.* 1877, bl. 582. Voor een meer volledige studie van gelijkaardige beeldjes, bewaard in het Museum te Aalst, raadplege men het artikel van H. VAN DE WEERD-S.J. DE LAET, verschenen in *Gentse Bijdragen* 9 (1943), bl. 7-15. Ik dank nogmaals de heer de Clippele voor de toelating de hoger besproken voorwerpen af te beelden.

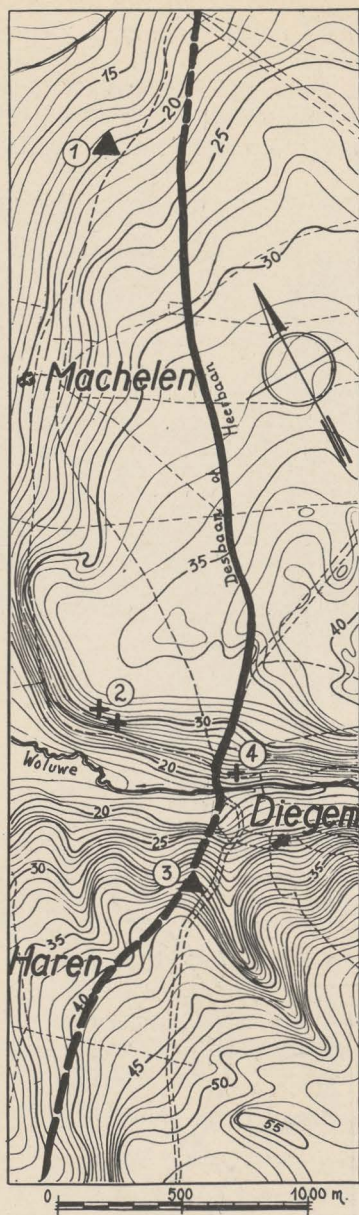
In Mei 1950 stootte men, bij het afvoeren van de bouwlaag, op een witstenen kruikje; bij nader onderzoek werden nog twee andere kruikjes gevonden alsmede een klein schoteltje en een bolrond tasje. Deze vijf voorwerpen lagen dicht bijeen en waren praktisch ongeschonden. In de onmiddellijke nabijheid vond men eveneens een reeks zwarte vlekken



Afb. 10. — Romeinse vazen uit Diegem.



Afb. 11. — Romeins vaatwerk uit Diegem.



Afb. 12. Vindplaatsen van Romeinse (▲) en Merovingische (+) voorwerpen.

de 2e of in het begin van de 3e eeuw (30).

(30) H. VAN DE WEERD, *Inleiding tot de Gallo-Romeinse Archaeologie der Nederlanden*, bl. 267, type 6, Afb. 51,6.
E. GOSE, *Gefäßstypen der Römischen Keramik im Rheinland*, type 383 en 384 (einde IIe — begin IIIe eeuw).

die zich duidelijk in het gele zand aftekenden; zij bevatten enkele resten van verbrande beenderen en houtas; in een van de vlekken lagen nog twee spinspoeltjes.

Het is duidelijk dat we hier te doen hebben met de overblijfselen van een Gallo-Romeins grafveld dat, spijtig genoeg, reeds grotendeels vernield was; de doden werden in die tijd verbrand en hun as werd in een kuiltje, in het zand uitgegraven, bijgezet, samen met enkele potten waarin de spijzen lagen die zij voor de reis naar het hiernamaals nodig hadden.

Het graf bevatte volgende voorwerpen (afb.10) :

1. Afb. 11, 1: witaarden kruikje, in goedgebakken witte klei; zeer goede techniek; geëffend oppervlak; peervormig profiel; hoogte : 24 cm; de lip is in doorsnede min of meer driehoekig en schuin oplopend; korte hals; het tweeledig oor is klein en dicht tegen de rand aangezet. Kleine, lage standring.

2. Alb. 11, 2: witaarden kruikje van zelfde vorm en maaksel als nr 1; Hoogte : 25 cm.

Beide kruikjes komen uit dezelfde werkplaats en zijn waarschijnlijk van dezelfde hand. Het peervormig profiel en de schuine lip laten toe beide stukken te plaatsen aan het einde van

3. Afb. 11, 3: Kruikje in geelwitte klei, bolrond van vorm, met lage hals en tamelijk hoog mondstuk; hoogte : 22,5 cm; tweeledig oor, tamelijk hoog tegen de rand aangezet; lage standing. Te vergelijken met type 388 van *Gose*, daterend uit dezelfde tijd als nummers 1 en 2.

4. Afb. 11, 4: Klein bolrond tasje met plat standvlak en afgerond naar binnen omgebogen rand; zwart-grijze, tamelijk ruwe klei; hoogte : 5,3 cm.

Dit vaastype, waarin locale, autochtone vormen voortleven, komt reeds vroeg voor, doch het blijft ook lang bestaan. Talrijke gelijkaardige vormen werden aangetroffen in het grafveld van Cerfontaine (Namen), dat dagtekent uit de 2e eeuw (31). Ook te Elewijt werden talrijke fragmenten van dit soort vaatwerk gevonden.

5. Afb. 11, 5 : Schoteltje in oranjekleurige klei met rode blinkende deklaag, zgn. *Terra Sigillata*; langs binnen is de deklaag bijna gans verdwenen; aan de buitenkant is de oppervlakte glad geëffend en gepolierd; hoogte : 3 cm; doormeter : 7,5 cm. Dit is een uit Oost-Gallië ingevoerd stuk dat, naar vorm en klei, in het einde van de 2e eeuw mag geplaatst worden.

Gose, type 32, *Dragendorf*, type 32 (32).

Vermelden we tenslotte nog twee weefspoeltjes; het ene is in witte pijpaaarde, 19 mm hoog (afb. 11, 6), het andere is een sterk afgesleten en doorboord rolkeetje, 22 mm hoog (afb. 11, 7).



Afb 13. — Merovingische urne uit Diegem.

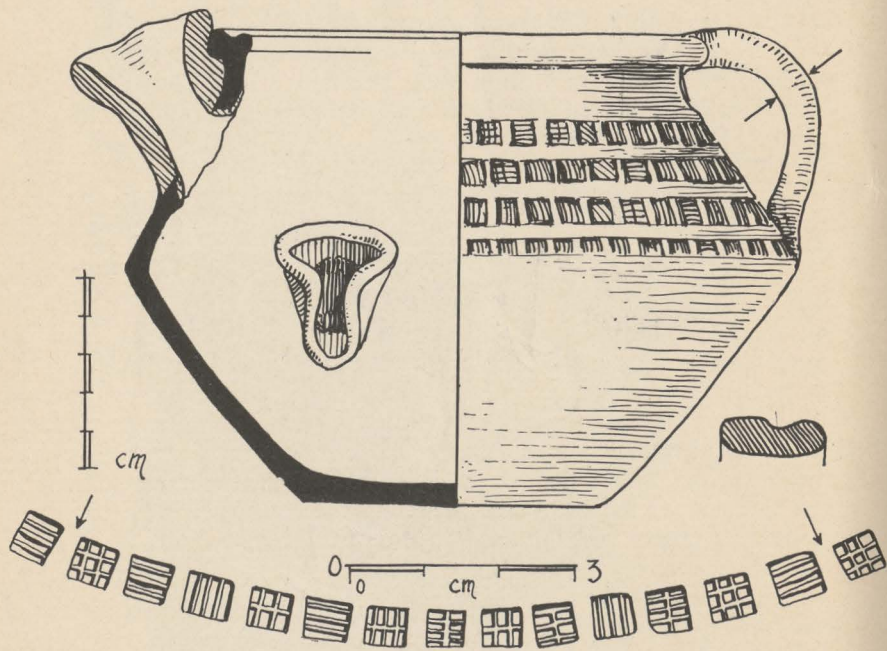
(31) J. BREUER, H. ROOSENS, J. MERTENS, *Le cimetière belgo-romain de Cerfontaine*, *Archaeologia Belgica*, 6, 1952.

(32) H. VAN DE WEERD, *o.c.*, afb. 38, nr 32.

Aan de hand van deze voorwerpen kan het grafveld van Diegem dus geplaatst worden in een periode gaande van het laatste kwart van de tweede tot in het begin van de 3e eeuw.

Denkelijk lag het hoger besproken graf niet alleen en bevond zich hier op deze helling naar de Woluwe toe een meer uitgestrekt grafveld. Loopt toch de romeinse baan van Elewijt naar het Zuiden doorheen de zandgroeve en het is een bekend feit dat de Galloromeinen hun grafvelden vooral langsheen de banen aanlegden.

Deze oude weg bleef tot in de vroege Middeleeuwen in gebruik want een veertigtal jaren geleden werd op een paar honderd meter van de zoeven vernoemde vindplaats (afb. 12, 4) een merovingische urne ontdekt (afb. 13), thans in het bezit van Z.E.H. Davidts, pastoor van Tervuren. Het is een typische merovingische, zgn. « *Knicktopf* », met op de schouder een versiering bestaande uit vier gelijklopende horizontale banden met radstempelindrukken (afb. 14); De stempel bestaat uit een herhaling van een reeks van 13 geometrische motieven in vierkante vakjes aangebracht. De klei is grijsbruin, het oppervlak glad gestreken en zelfs enigszins gepolierd. Wat van deze



Afb. 14. — Merovingische urne uit Diegem.

pot een minder gewoon stuk maakt is het feit dat nadat de versiering was aangebracht, de urne voorzien werd van een klaverbladvormige mond en een tweeledig handvat dat schouder en lip verbindt.

Dit type van vaatwerk, dat grotendeels in de VIIe eeuw

thuishoort, is eerder zeldzaam in onze streken; enkele gelijkaardige stukken werden te Anderlecht gevonden; andere te Pry (Museum Namen) en te Pincemaille (33).

Andermaal wordt door deze vondsten bewezen hoe de geschiedenis van Brabant tot in de eerste eeuwen van onze tijdrekening opklimt en hoe onze streken toen reeds tamelijk dicht bewoond en sterk ontgonnen waren.

J. MERTENS.

(33) *Archeologie* 1952, 2, bl. 422 met afb.

DRUKKERIJ
A. HESSENS
BRUSSEL

Quelques trouvailles de l'époque romaine aux environs de Bruxelles.

I. — MACHELEN

Depuis le milieu du siècle passé l'on connaissait l'existence d'une villa romaine à Machelen, mais on n'était pas parvenu à localiser d'une façon précise l'emplacement des ruines (fig. 1). La construction d'une série de maisons, faite avec des moyens mécaniques, amena la découverte, mais hélas aussi la destruction, de restes des fondations et d'un pavement appartenant à une habitation gallo-romaine; anciennement déjà, les murs avaient été exploités en vue de récupérer les matériaux. Les fondations sont faites en grès du pays, relié par un mortier blanc dur. Seul le bain est mieux conservé (fig. 2) : c'est une petite salle de 1,50 m sur 1,40 m, entourée de murs revêtus, en guise de protection contre l'humidité, d'un contreplacage de tuiles; le pavement est rendu imperméable au moyen de couches superposées de pierres, sable, mortier et d'un dallage en grandes dalles carrées de 29,5 x 29,5 cm (fig. 2).

Parmi les objets trouvés sur place, notons une belle série de trois bouteilles en verre verdâtre et bleuâtre, à panse hexagonale, col cylindrique et anse plate côtelée; le fond est décoré de motifs linéaires (figg. 3 à 6). Grâce à ces objets, l'occupation du bâtiment peut être située dans la seconde moitié du II^e siècle.

II. — ASSE.

Divers sondages ont permis de contrôler le tracé de la chaussée romaine menant de Bavai vers le nord dans sa traversée du vicus gallo-romain deASSE; la route continuait au nord du village, là où jusqu'à présent elle ne fut pas encore retrouvée. Parmi les tessons de céramique notons une marque de potier sur terre sigillée, Lucanus, potier à Rheinzaubern et Heiligenberg vers le milieu du II^e siècle (fig. 7).

Dans la collection de Clippele (ASSE) se trouvent deux statuettes en bronze, trouvées àASSE; l'une représente un Mercure offrant une bourse, l'autre un Mars avec cuirasse, lance et bouclier. (fig 8-9).

III. — DIEGEM.

Des poteries de l'époque romaine furent découvertes à l'occasion de l'exploitation d'une carrière de sable à Diegem; l'endroit de la trouvaille se trouve sur un promontoire dominant le confluent de la Woluwe et de la Senne. Le diverticule reliant Elewijt à une des agglomérations romaines des environs de Bruxelles, passe sur cette hauteur (fig. 12). Plusieurs tombes furent saccagées, mais on put sauver quelques pièces du mobilier funéraire: trois cruches en terre blanche (fig. 10 et 11), un petit bol en terre sigillée et une petite urne en terre noire. Dans les environs immédiats fut trouvée, il y a plusieurs années déjà, une urne biconique mérovingienne, décorée à la roulette et avec goulot trilobé (figg. 13 et 14); on peut la dater du VII^e siècle.

J. MERTENS.